

in een democratische samenleving ooit a-politiek kan zijn (tenzij die term als een eufemisme voor conservatief gebruikt wordt), waren er, zoals reeds eerder bleek, binnen de marine inderdaad talloze en diepgaande meningsverschillen over de te volgen politiek aan het einde van de tweede wereldoorlog en op andere tijdstippen. Mijns inziens was de marinestaf zich er wel degelijk van bewust, dat er te allen tijde een dynamische wisselwerking tussen politiek en 'puur' marinebeleid bestond.

Met de huidige stand van onze kennis kan wellicht nog weinig meer gezegd worden, maar het lijkt mij, dat een prosopografische en sociaal-ideologische studie van het officierenkorps van de Nederlandse marine (in navolging van, bijvoorbeeld, Herwigs analyse van de Duitse keizerlijke marine) dringend opgevat dient te worden om de schijnwerpers op deze tot nu toe verwaarloosde elementen te richten.

Ten derde: node mist men een oordeel over de effectiviteit van de marinestaf en zijn organisatie. Natuurlijk, er worden volop kwalitatieve zienswijzen en conclusies te berde gebracht, waarin de hoge kwaliteit van de auteurs en hun bijdragen duidelijk doorklinken, maar op punten als vlootsamenstelling, technische en tactische ontwikkelingen en, *last but not least*, financiële verantwoordelijkheid is de stilte soms oorverdovend! Is de onlangs ingevoerde matrix-organisatie inderdaad zo superieur als zij volgens de theorie zou moeten zijn?

Waar geen twijfel aan kan bestaan: de Nederlandse marinegeschiedenis is verrijkt met twee belangrijke publikaties in een serie, die veel voor de toekomst belooft.

F. J. A. Broeze

J. D. Imelman en W. J. A. Meijer, *De nieuwe school. Gisteren en vandaag* (Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1986, 294 blz., f49,50, ISBN 90 10 05674 0).

De aandacht voor de geschiedenis van het Nederlandse onderwijs is vanouds nogal eenzijdig geweest. Het was en is de schoolstrijd, waarover al in 1929 door Langendijk in een bibliografie 20.000 titels waren verzameld, die in de historiografie voor deze onevenwichtigheid verantwoordelijk moet worden gesteld. Al is de organisatie van het lager onderwijs stellig de moeite van veelvuldige studie waard, niet minder interessant is, wat zich nu eigenlijk binnen de muren van de school afspeelt en wat daarin sinds de negentiende eeuw is veranderd. Imelman en Meijer, pedagogen uit Groningen, publiceerden al eerder over onderwijsvernieuwing in Nederland. In dit boek beogen zij inzicht te verschaffen in de bronnen van het huidige vernieuwingsdenken, in de inhoud van een aantal reform-pedagogische visies en tenslotte is het hun te doen om het vellen van theoretische oordelen over onderwijsvernieuwers.

Hun boek is in twee delen verdeeld. In het laatste deel wordt een vijftal personen besproken, die in Nederland geïnstitutionaliseerde navolging hebben gekregen. Het zijn Rudolf Steiner van de antroposofische Vrije Scholen, waarvan de eerste in 1923 in Den Haag werd opgericht. Maria Montessori, wier theorie wordt samengevat als: zelfopvoeding door gedisciplineerde activiteit. Peter Petersen met zijn Jenaplan, waarin opvoeding in en door de gemeenschap centraal staat. Het Dalton-onderwijs van Helen Parkhurst, individualiseren door taken; en tenslotte Célestin Freinet, de man van de drukpers in de school. Gemeenschappelijke trekken van al deze pedagogen zijn onder andere de erkenning van het grote belang van de eigen activiteit van het kind voor zijn ontwikkeling, het doorbreken van het

klasseverband door groepen leerlingen van verschillende leeftijden te vormen en door te individualiseren; de nadruk op zelfwerkzaamheid en verder vooral een sterke afkeer van de Oude School met zijn intellectualisme, rationalistisch analyseren en het isolement van 'het volle leven'. Wat ze bovendien allen gemeen hebben is, dat hun activiteiten in de eerste decennia van deze eeuw vallen.

Van al deze vernieuwers geven de schrijvers een korte 'biografische schets'; vervolgens belichten zij hun 'perspectieven op mens en opvoeding' en hun daaruit voortvloeiende 'praktijkvoorstellen'. Elk hoofdstuk wordt kort afgesloten met 'invloed in Nederland'. In dit deel gaat het de auteurs om een afweging van het theoretische gehalte van de onderwijsvernieuwers, niet om een sociale geschiedenis van het vernieuwingsonderwijs in Nederland. Het meest kritisch is Imelman over de beide Duitse pedagogen Steiner en Petersen. Vooral de antroposofische concepties, voor een buitenstaander inderdaad nogal duister en empirisch niet goed toetsbaar, worden streng besproken. Een schoolsysteem als de Vrije School, met een dergelijke specifieke en idiosyncratische grondslag, is in Nederland de laatste jaren — desondanks of dankzij — sterk gegroeid. De vraag naar de achtergrond van die populariteit komt in dit boek overigens nergens aan de orde. Petersen en de Jenaplan-scholen worden positiever beoordeeld, vooral wat de praktijk van het lesgeven betreft. De pedagogische theorieën die eraan ten grondslag liggen worden goeddeels afgewezen, mede door de losse begrippen als 'leven', 'gemeenschap' en 'geest', die na 1933 zo eenvoudig dienstbaar te maken waren aan de gelijkgeschakelde nazi-pedagogie. Montessori, Parkhurst en Freinet worden veel positiever beoordeeld; deze pedagogen worden minder gehinderd door een wereldbeschouwing, waardoor hun praktijkvoorstellen in principe meer open en voor uitbouw geschikt zouden zijn.

Behalve de geïnstitutionaliseerde onderwijsvernieuwers komen ook unieke pogingen aan de orde, zoals die van Jan Ligthart — aan wie het boek mede is opgedragen — en van Kees Boeke, die in zijn Werkplaats na de oorlog de prinsesjes op school kreeg. De theorieën van al deze grote mannen en vrouwen worden op consistentie en relevantie beoordeeld. Niet alles wat zich aandient als 'kindgericht' blijkt even houdbaar. Deze kritische instelling zorgt voor helderheid, leesbaarheid en onderlinge vergelijkbaarheid. Over de praktijk van alledag gaat het niet, de aandacht valt op wat zou behoren te gebeuren. Toch is dit niet, wat het boek bijzonder had kunnen maken; dat schuilt in het eerste deel 'Reformpedagogiek internationaal 1890-1940, haar cultuurhistorische omgevingen thema's'.

De behoefte, onderwijsvernieuwing in een ruimer maatschappelijk en cultureel verband te bezien is lofwaardig. Het is jammer, maar wat bijzonder en vernieuwend aan dit deel had kunnen zijn, is blijven steken in impressionisme en eclecticisme. Alle in dit kader relevante studies ontbreken, het lijkt haast opzettelijk, in de literatuurlijst. Een aantal kunstzinnige uitingen van rond de eeuwwisseling wordt als illustratie van de 'geest der tijd' gegeven zonder dat acht wordt geslagen op het oordeel van iemand als Carl Schorske ('what the historian must now abjure, and nowhere more so than in confronting the problem of modernity, is the positing in advance of an abstract categorical denominator — what Hegel called the 'Zeitgeist', and Mill 'the characteristic of the age', *Fin-de-siècle Vienna*, xxii), wiens werk in dit verband toch zeer terzake is. Zelfs Jan Romeins *Breukvlak* wordt niet genoemd, wat bij de studie van deze 'kleine geloven' toch niet weinig voor de hand had gelegen.

Onderwijsvernieuwing is geen geïsoleerd vraagstuk; het probleem blijft: hoe is het opkomen van de reformpedagogiek te verklaren en wat maakt dat veel vernieuwingen een bijna eeuwige jeugdigheid blijven behouden.

B. Kruithof

J. Wieten, *Dagblad en doorbraak. De Nederlander en De Nieuwe Nederlander* (Kampen: Kok, 1986, x + 479 blz., f42,50, ISBN 90 242 0924 2).

Hoewel er sedert een jaar of tien een verheugende toename van de belangstelling voor de geschiedenis van de Nederlandse pers valt waar te nemen, vertoont dit veld van geschiedschrijving nog tal van witte plekken. Een van de grotere betreft de protestants-christelijke (dagblad)pers. Anders dan bijvoorbeeld de katholieke pers heeft die weliswaar nimmer kunnen bogen op een omvang die in overeenstemming was met het potentiële afzetgebied, maar als spreekbuis en bindmiddel van en voor het protestantse volksdeel waren haar betekenis en invloed aanmerkelijk groter dan de aantallen en de oplagecijfers aangeven. In deze lacune is thans voor een deel voorzien door de politicoloog en communicatiewetenschapper J. Wieten die in maart 1986 cum laude promoveerde op een proefschrift over *De Nederlander en De Nieuwe Nederlander*.

Wieten richt zich in het bijzonder op de periode 1930-1947, maar neemt een ruime aanloop, waarin hij niet alleen de levensloop van *De Nederlander* vanaf de oprichting in 1893 schetst, maar ook het politieke, kerkelijke en levensbeschouwelijke kader waaruit de krant is ontsproten. Van meet af aan was er een nauwe relatie met de personen en groeperingen in de antirevolutionaire kring, waaruit aan het eind van de negentiende/begin van de twintigste eeuw de Christelijk Historische Unie is voortgekomen. Tot in de jaren dertig werd de hoofdredactie van *De Nederlander* gevoerd door vooraanstaande CHU-politici. Van 1894 tot 1921 was jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman hoofdredacteur en daarna onder anderen prof. dr. J. R. Slotemaker de Bruine en jhr. mr. D. J. de Geer. Naast deze personele unies was er sedert 1920 ook een statutaire relatie met het programma en de beginselen van de CHU, die in 1921 tot uiting werd gebracht in de ondertitel: 'Dagblad tot verspreiding van de Christelijk-Historische beginselen'.

Nadat De Geer in 1934 terugtrad als voorzitter van de commissie van hoofdredactie kwam de leiding in handen van een groepje 'Jonge Turken' die zich eigenlijk niet in de CHU thuis voelden. De centrale figuur werd al spoedig mr. G. E. van Walsum, met naast zich onder anderen mr. dr. P. Liefstinck, jhr. mr. G. W. van der Does, mr. dr. J. van Bruggen en dr. Ph. J. Idenburg. Deze jonge academici waren nagenoeg allen gevormd in en door de Nederlandsche Christen-Studentenvereniging, in de jaren twintig en dertig een belangrijk ontmoetingscentrum voor politieke, kerkelijk-godsdienstige en maatschappelijke vernieuwingen. In de tweede helft van de jaren dertig droegen Van Walsum cum suis hun opvattingen over onder meer het onderwijs, de omroep, de ordening van het bedrijfsleven en de anti-theses, (ook) uit in *De Nederlander* daarbij sterk geïnspireerd door de Zwitserse theoloog Karl Barth en met duidelijke sympathie (maar niet zonder kritiek) voor het socialisme. Als gevolg van deze redactionele koers ontstonden er tal van conflicten met CHU-leider De Geer, maar tot een breuk of afscheiding kwam het vooralsnog niet.

Bij de (eerste) persreorganisatie van eind 1941 sneuvelde ook *De Nederlander*, overigens niet tot spijt van Van Walsum, die de uitgave al eerder had willen staken. Enkele maanden daarvoor had hij zijn medestanders al laten weten dat hij met het oog op de vernieuwing van het partijwezen na de oorlog meer heil zag in 'de organen van de publieke opinie' dan in de oude partijen. Wat hem voor ogen stond was een groot, onafhankelijk dagblad 'van een duidelijke, christelijke signatuur, dat op politiek, kerkelijk en cultureel terrein leiding zou kunnen geven in den geest, dien wij de juiste achten'. In beginsel waren er drie mogelijkheden: a een dergelijke krant zelf oprichten, maar dat zou zeer grote investeringen vergen; b